

Araştırma Makalesi / Research Article

**KAFKAS CEPHESİ'NDE TÜRK ORDUSU'NUN
FİRARÎ ASKERLER SORUNU***

Yavuz Selim ÇELOĞLU**

Öz

Savaş zamanlarında önü alınamayan firarlar, orduların insan gücünü büyük oranda zaafa uğratar. Kafkas Cephesi'nde uzun süre temel ihtiyaçlardan yoksun kalan Türk ordusu, üstün Rus kuvvetlerine karşı tutunamayıp geri çekilmeye başlayınca cephe hattında büyük firarlar baş gösterdi. Ordudaki firarî askerlerin bir kısmı, Gayrimüslim erlerden oluşuyordu. Kahir ekseriyeti Rum ve Ermeniler oluşan Gayrimüslim askerlerin bir kısmı doğrudan Rus ordusuna iltihak ederek Ruslar tarafından örgütlenen gönüllü Ermeni taburlarında Türk ordusuna karşı savaştılar. Ordudaki firarlar elbette yalnızca Gayrimüslimlerden oluşmuyordu. Müslüman erler arasında da firar olayları oldukça yaygındı. Özellikle Sarıkamış yenilgisinden sonra başlayan Rus taarruzları neticesinde Erzurum, Trabzon, Bayburt ve Erzincan gibi önemli kentlerin düşmesi ordunun maneviyatını büsbütün bozmuştu. Özellikle geri çekilmeler esnasında yaşanan panik ve kargaşa ortamı firarları daha da arttırdı. Cephe önü alınamayan firarlar yalnızca ordunun muharip gücünü zayıflatmakla kalmadı aynı zamanda cephe gerisinde ciddi bir iç güvenlik zafiyetinin doğmasına da neden oldu.

Bu çalışmada, Kafkas Cephesi'ni savunan 3. Ordudaki firar olayları ele alınmıştır. Bu bağlamda firarların nedenleri, ulaştığı boyutlar ve firarları engellemeye yönelik çabalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bölgede büyük bir iç güvenlik sorununa neden olan firarî askerlerin cephe gerisindeki faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı aldığı tedbirler üzerinde durulmuştur. Böylece firarî askerler sorununun ordunun muharebe kabiliyeti üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Türk Ordusu, Firarî Askerler, İç Güvenlik Sorunu.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(ys_celoğlu@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-7962-2982).

ESCAPER SOLDIERS TROUBLE IN THE TURKISH ARMY IN THE CAUCASIAN FRONT

Abstract

Desertions that cannot be prevented in times of war greatly undermine the manpower of armies. Large desertions began on the frontline when the Turkish army, which had long lacked basic needs in the Caucasus Front, failed to endure against superior Russian forces and began to retreat. Some of the soldiers in the army were non-Muslim soldiers. Some of the non-Muslim soldiers made up of Rum and Armenian mostly participated directly in the Russian army, fighting against the Turkish army in the volunteer Armenian battalions organized by the Russians. Deserters in the army, of course, were not made up solely of non-Muslims. Escapees were also frequent among Muslim soldiers. The fall of important cities such as Erzurum, Trabzon, Bayburt, and Erzincan, especially as a result of the Russian attacks that began after the defeat of Sarıkamış, disrupted the morale of the army. The panic and turmoil during the retreats exacerbated the desertion. Unpreventable desertions not only weakened the military's combat power but also caused a serious internal security weakness behind the front lines.

In this study, desertion cases in the 3rd Army defending the Caucasian Front are discussed. In this context, the causes of desertions, the dimensions they reach, and efforts to prevent desertions are focused on. It is also focused on the activities of deserted soldiers behind the front line, which caused a major internal security challenge in the region, and on measures taken by the Ottoman State against them. Thus, the effect of the escaped soldier problem on the military's combat capability was revealed.

Keywords: *World War I, Caucasus Front, Turkish Army, Deserters, Internal Security Issue.*

Giriş

Seferberliğin ilanıyla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce kabul edilen Geçici Askerî Yükümlülük Yasası'na göre askerî yükümlüler silahaltına alınmaya başlandı.¹ Alman Askeralma (Ahz-ı Asker) sistemi örnek alınarak hazırlanan bu yasaya göre kolordu ve tümenler asker ihtiyacını Askeralma şubeleri vasıtasıyla kendi bölgelerinde karşılayacaktı.² 3. Ordunun

1 Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında aldığı ağır yenilgi, ordunun yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmiş ve bu amaçla Sadrazam Mahmut Şevket Paşa isteği üzerine Liman Von Sanders ve heyetinin çabalarıyla 12 Mayıs 1914 tarihinde (Rumi: 29 Nisan 1330) Geçici Askerî Yükümlülük Yasası (Mükellefiyet-i Askeriyye Kanun-ı Muvakkâti) hazırlandı. Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 50; Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askere Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 61; Guze (Alman Yarbay), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (Çev. Yarbay Hakkı [Akoğuz]), Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s. 51.

2 Balkan Savaşlarındaki acı tecrübelerle rağmen seferberliğin ilanıyla birlikte Müslim ve Gayrimüslim ayırımı yapılmadan tüm mükellefler silahaltına almaya başlandı. Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 172-174.

Askeralma bölgesi, ordunun insan gücü gereksinimini karşılayacak durumda olmasına rağmen bu “mahallinde toplanması usulü” başarıyla yürütülemediğinden ordunun mevcudu bir türlü istenilen seviye çıkarılamadı.³

Bununla birlikte askeralma bölgesinin kozmopolit yapısı nedeniyle mükelleflerin önemli bir kısmı seferber edilememiştir. Zira 3. Ordu askeralma bölgesinde, Rum ve Ermeni nüfus yoğun olarak bulunuyordu. Bölgede yaşayan Gayrimüslimler ise tıpkı Balkan Savaşlarında olduğu gibi seferberliğe gerekli ilgiyi göstermemiş hatta bu hususta ciddi direnç de göstermişlerdi. Dolayısıyla bölgedeki Gayrimüslimlerin celbinde istenilen hedefe ulaşamadı.⁴ Ayrıca özellikle XI. Kolordu Askeralma mıntıkası içinde yer alan Mutki, Hakkâri, Nusaybin ve Dersim'de (Tunceli) Kürt aşiretler yoğun olarak bulunuyordu. Aşiret mensupları ise hukuken olmasalar bile çoğu fiilen askerlikten muaf sayılırlardı. Zira aşiret bireylerinin büyük kısmı doğrudan orduya dâhil olmak yerine daha çok Aşiret Süvari Alayları bünyesinde silahlata alınırlardı. Dolayısıyla bölgedeki aşiret mensuplarının celbinde de arzu edilen seviyeye ulaşılammıştı.⁵

Bölgede devlet kontrol ve denetiminin oldukça zayıf olması ve Osmanlı nüfus kayıt sistemindeki aksaklıklar silahlata alınacak mükelleflerin tespiti ve bunların eksiksiz olarak silahlata alınmasını zorlaştırmıştı.⁶ Bununla birlikte Osmanlı'daki yaygın muafiyet sistemi nedeniyle yükümlülükten kurtulması da sefer edilecek mükelleflerin oranını düşürüyordu.⁷ Nitekim Osmanlı'daki muafiyet sistemi nedeniyle harp süresince şartları taşıyan her Müslim ve Gayrimüslim belli bir ücret mukabilinde askerlikten muaf olabiliyordu. 1915 Nisanında yapılan yeni bir düzenleme ile bedelli askerliğin miktarı astronomik düzeye çıkarılarak askerlikten muaf tutulacakların sayısı azaltılmaya çalışılmışsa da bedel ödeyerek askerlikten muaf olma usulü harp süresince devam etti.⁸

3 Şenol Çöklü, *a.g.e.*, s. 100-101.

4 Bölgedeki Gayrimüslim tebaanın büyük çoğunluğunu oluşturan Ermeniler savaş süresince açıkça Ruslarla işbirliği içine girmiş hatta Ruslar tarafından örgütlenen Ermeni taburlarına katılarak Türk ordusuna karşı savaşmışlardır. Maurice Larcher, *Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri, Kafkas Harekâtı*, (Çev. Can Kapyalı), İstanbul, 2010, s. 94; Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 164; Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Ulusallaşma; Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, (Çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2009, s. 172.

5 Kürt aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı Mutki, Hakkâri, Nusaybin ve Dersim'de seferberliğe icabet en düşük seviyedeydi. Hidayet (Erkânı Harb Binbaşısı), “Harbi Umumide Osmanlı Kafkas Cephesi”, *Mecmua-i Askeriye*, C. 1, S. 1, Matbaai Askeriye, İstanbul, 1 Nisan 1335, s. 11-12; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 165.

6 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 163.

7 Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa ülkelerinde nüfusun yaklaşık % 10'unu silahlata alınırken Osmanlı Devleti'nde bu oran yalnızca % 4 civarındaydı. Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 170-171; Hakan Yaşar, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firarî Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, İzmir, 2016, s. 16.

8 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 182.

Seferberliğin ilanıyla birlikte 3. Ordunun insan gücü hızla arttırmaya başlandı. Başlangıçta 3. Ordu kuruluşuna dâhil olan nizamiye birlikleri oldukça yetersiz olmasına rağmen ekim ayına kadar ordunun kuvveti iki kolordu, bir tümen, bir nizamiye ve dört buçuk ihtiyat süvari tümeni ile hudut jandarma birlikleri ordu bünyesine dâhil edildi.⁹ Böylece savaş öncesinde seyyar ordunun mevcudu 129.000'e çıkarılırken geri hizmetler dâhil olmak üzere ordunun genel mevcudu ise 189.562'e ulaştı.¹⁰ Ancak özellikle Sarıkamış bozgunu ile Türk ordusu mevcudunun büyük bir kısmını yitirdi. Kısa sürede ordunun asker sayısı yeniden eski seviyeye ulaştırılmaya gayret gösterilmişse de Rusların 1916 yılı başından itibaren giriştiği ileri harekât neticesinde Türk ordusu büyük zayıflık verdi. Muharebeler esnasında ölüm, yaralanma ve hastalıktan kaynaklanan büyük kayıplar ve önü alınamayan firarlar neticesinde ordunun mevcudu iyice azalarak yaklaşık 40.000 civarına indi.¹¹

Osmanlı Devleti ordunun her geçen gün artan asker ihtiyacını karşılayabilmek için silahlılarına çağrılanların yaş aralığı 19-45'den 15-55'e çıkarıldı.¹² Buna rağmen ordunun sayısal gücünün yeniden eski seviyelere ulaştırmadı. Bunun üzerine 23 Eylül 1916'da ordudaki zayıf kuvvetler birleştirilerek kuvvetli birlikler oluşturma yoluna gidildi. Böylece kolordular tümene, tümenler alaya, alaylar da tabura indirilerek yeniden güç kazanılmaya çalışıldı.¹³ Böylece I. ve II. Kafkas Kolordusu adı ile iki kolordu ve bir müstakil süvari tümeni teşkil edildi.¹⁴

1. Cephede Firar Olayları ve Firarın Boyutları

Muharebelerin başından itibaren Türk ordusunda baş gösteren firar hadiseleri ordunun üstün düşman kuvvetleri karşısında tutunamayıp geri çekilmeye mecbur kaldığı dönemlerde daha da artarak ciddi boyutlara ulaşmıştır.¹⁵ Ordudaki firarî askerlerin bir kısmı, Gayrimüslim erler oluşuyordu. Kahir ekseriyeti Rum ve Ermeniler oluşan Gayrimüslim firarîlerin bir kısmı doğrudan Rus ordusuna iltihak etmiş, hatta Ruslar tarafından örgütlenen gönüllü Ermeni taburlarına katılarak Türk ordusuna karşı savaştılar. Gayrimüslimlerin

9 Guze, *a.g.e.*, s. 7.

10 Şenol Çöklü, *a.g.e.*, s. 93.

11 Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 110; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 185; Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993a, s. 61; Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İş Bank. İstanbul, Şubat 2016, s. 29-30; Guze, *a.g.e.*, 84-85.

12 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 182.

13 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, "X ncü Cilt", Ankara, 1985, s. 405; Guze, *a.g.e.*, s. 84-85.

14 Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmetler*, İstanbul, 1941, s. 37.

15 Ali Rıza Eti, *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915*, (Haz: Gönül Eti), İş Bankası, İstanbul, Ekim 2019, s. 106; *Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı, Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı'nın Günlüğü, Çanakkale'den Kafkasya'ya'nın Günlüğü, Çanakkale'den Kafkasya'ya*, (Yay. Sevilay Özer), Sivas, 2015, s. 46, 48.

bu ihanetleri neticesinde hem Türk ordusunun muharip gücü zayıflamış hem de bu firariler sayesinde Ruslar, Türk ordusunun zayıf noktaları hakkında malumat sahibi oluyorlardı.¹⁶

Gayrimüslim firarîlerin bir kısmı ise cepheden kaçarak özellikle Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ülkenin iç güvenliğini tehlikeye atacak faaliyetler içinde bulundular. Nitekim cephe gerisinde biriken Gayrimüslim erler çeteler oluşturarak biryandan gasp, soygun ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunurken biryandan da cephe gerisinde Rum ve Ermenilerin neden olduğu isyan hareketlerine destek vererek devletin güvenliğini zaafa uğratabilecek eylemler içinde bulundular.¹⁷ Gayrimüslimlerin bu ihanetleri karşısında Türkler, cephedeki Gayrimüslim erleri silahsızlandırılarak amele taburları başta olmak üzere geri hizmetlerde istihdam etmeye başladı.¹⁸

Ordudaki firarlar elbette yalnızca Gayrimüslimlerden oluşmuyordu. Müslüman erler arasında da firar olayları oldukça yaygındı. Özellikle geri çekilme esnasında yaşanan panik ve kargaşa ortamı askerler arasında toplu firarlara neden olurdu. Bu nedenle cephe gerisinde binlerce firarî asker birikmişti.¹⁹ Nitekim muharebelerin başlangıcından 28 Şubat 1917 tarihine kadar Kafkas Cephesi'ndeki firarî asker sayısı 194.565 olarak tespit edildi. Bunun 160.251'i doğrudan firarî, 34.314'ü ise bakaya kalan, diğer bir ifade ile mazeretsiz olarak askere gitmediğinden firari kabul edilen şahıslardan oluşuyordu. Firarîlerin 140.894'ü Müslüman, 19.357'si ise Gayrimüslim erlerden oluşuyordu. Bakaya kalanların ise 27.117'si Müslüman, 7.197'si Gayrimüslimlerden oluşuyordu.²⁰ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere firarîler arasında Gayrimüslimlerin oranı yaklaşık %12 iken, bakaya kalanlar arasındaki oranı ise yaklaşık % 21'dir. Bakaya kalanlar arasında Gayrimüslim oranının bu denli yüksek olması, Gayrimüslim tebaanın seferberliğe icabet etme hususunda yeterli ilgiliyi göstermediği açıkça anlaşılmaktadır.²¹

16 Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 146; Mehmet Bilgin, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Sol Kanat Muharebeleri (1914-1915)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, s. 226; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 94.

17 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24; Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), 2. Baskı, Mayıs 2011, s. 255-256; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 136.

18 Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 49.

19 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 178.

20 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24.

21 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24.

Tablo 1: 3 Ağustos 1914-28 Şubat 1917 Tarihleri Arasında Firarî ve Bakaya Er Sayısına Ait İstatistik Cetveli.

Yakalanan/Müslüman			Yakalanan/Gayrimüslim		
Firarî	Bakaya	Toplam	Firarî	Bakaya	Toplam
135.824	25.720	161.544	17.182	6.699	23.881
Yakalananların Toplamı: 185.425					
Yakalanamayan/Müslüman			Yakalanamayan/Gayrimüslim		
Firarî	Bakaya	Toplam	Firarî	Bakaya	Toplam
5.070	1.397	6.467	2.175	498	2.673
Yakalanamayanların Toplamı: 9.140					
Genel Toplam: 194.565					

(Kaynak: ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24)

Firar sayısının bu denli yüksek olmasının bir nedeni de ordudaki mükerrer firarî sayısının çok fazla olmasıyla ilgilidir. Firarîlere verilmesi gereken cezalar pratikte uygulanamadığından, yakalanıp birliklerine teslim edilen asker kaçakları, fırsatını buldukça yeniden firar ediyordu. Orduda mükerrer yani birden fazla firar etmiş asker sayısı oldukça yüksek olması, doğal olarak toplam firarî sayısının yüksek olmasına neden oluyordu.²²

Ordudaki firarlar, elbette yalnızca cepheden kaçanlardan ibaret değildi. Firarların bir kısmı daha cepheye yapılan intikaller esnasında yaşanıyordu.²³ Rusların Karadeniz'deki faaliyetleri neticesinde denizyolunun Türklere kapanmasıyla cepheye yapılan intikaller Ulukışla demiryolu istasyonu üzerinden yapılmaya başlandı. Anadolu demiryoluyla Ulukışla İstasyonuna nakledilen birlikler buradan da oldukça uzun bir mesafeyi yaya olarak kat etmek zorundaydı.²⁴ Dolayısıyla gerek kömür eksikliğinden dolayı trenlerde gerekse yayan olarak yapılan uzun ve yorucu intikaller esnasında askerlerin bir kısmı firara ediyordu. Nitekim savaş yıllarında Osmanlı Devleti yeterli miktarda kömür ithal edemediğinden trenlerde kömür yerine odun kullanılıyordu. Bu nedenle özellikle yokuşlarda trenlerin süratini oldukça düşüyordu. Bu durumdan faydalanan bazı erler, gecenin karanlığından istifade ederek firar ediyordu.²⁵ Firarların bir kısmı ise Ulukışla'dan cepheye yapılan yürüyüşler esnasında yaşanıyordu. Ulukışla istasyonundan cepheye yaklaşık iki ayı bulan oldukça zorlu ve yorucu yürüyüşler esnasında askerlerin bir kısmı firara yelteniyordu.²⁶ İntikaller esnasında artan firar vakalarını engellemek amacıyla

22 Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 30-31.

23 ATASE Arşivi, BDH, 2829-105-2/6, 2/161, 2/167, 2/129, 22; ATASE Arşivi, BDH, 3036-42-1/23; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 88.

24 *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, "X ncu Cilt", s. 783; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 88.

25 BOA, DH.EUM.6.Şb, 8/5.

26 Ulukışla istasyonuna ulaşan birlikler yaklaşık 900 kilometrelik bir yürüyüşten sonra ancak cepheye ulaşabiliyorlardı. Bu intikaller ise ortalama 1,5-2 ayı buluyordu. Halil Ataman, *Harp ve Esaret "Doğu Cephesi'nden Sibirya'ya"*, (Haz. Ferhat Ecer), İstanbul, Haziran 2011,

Menzil Noktaları bünyesinde muhtelif kuvvetlerde piyade ve süvari takip müfrezeleri tertip edilmesine rağmen müfreze sayısı yetersiz olduğundan askerler; intikal esnasında, çadırli ordugâhlarda veya kışlalarda istirahat halinde iken firar edebiliyorlardı.²⁷ Yol güzergâhlarında tesis edilen Menzil Noktaları bünyesinde tertip edilen muhafız birliklerinin sayısı yetersiz olduğundan intikaller esnasında firarların önüne bir türlü geçilemiyordu.²⁸

Ordudaki firar olayları yalnızca muharip erler arasında değil aynı zamanda amele taburları, nakliye kolları, sıhhi hizmetler başta olmak üzere ordunun geri hizmet erleri arasında da oldukça yaygındı. Elde yeterli miktarda müfreze birlikleri bulunmadığından cephe gerisinde de firarların önüne geçilemiyordu.²⁹

Harp zamanlarında yalnızca cepheden kaçanlar fırarî olarak değerlendirilmiyordu. Bununla birlikte yaralanma ve tebdil-i hava³⁰ ile evlerine gönderilen ancak izin süresi bittiği halde görevine geri dönmeyenler de fırarî olarak değerlendirilirdi. Ayrıca bireyin savaşmayı reddederek askerlik hizmetine icabet etmemesi, askerî terimle ifade edecek olursak “*bakaya*” kalanlar da fırarî sayılırdı. Bu bakımdan kolluk kuvvetlerince yakalanan bakayalar, Askeralma Şubelerine teslim edilir ve buradan da ordu talimğâhlarına gönderilirdi.³¹

2. Firarların Nedenleri

Savaş zamanlarında askerlik vazifesinden kaçmak, hemen her kültürde olduğu gibi Türkler gibi “*asker millet*” vasfına sahip bir milletin kültüründe de onur kırıcı ve yüz kızartıcı büyük bir suç olarak telakki edilirdi. Dolayısıyla savaş anında cepheden kaçanların cezası ölümdü. Bu nedenle savaş esnasında birliklerini terk edenler vurularak öldürülürdü. Cephe gerisinde yakalanan fırarîler ise Divan-ı harplerde idamla yargılanırdı. Bu ağır cezalara rağmen Kafkas Cephesi'nde firar olayları her geçen gün daha da artarak baş edilemez bir soruna dönüşmüştür. Bunun altında yatan nedenlerin başında muharebeler esnasında

s. 32-44; Vasfi Şensözen, *I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları*, (Yay. Haz. Saro Dadyan), Okyanus Yay., İstanbul, 2013, s. 56-57; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186.

27 ATASE Arşivi, *BDH*, 3063-40-35, 44; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3, 3/38; ATASE Arşivi, *BDH*, 2911-459-77/45; ATASE Arşivi, *BDH*, 2880-322-13, 13/1; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/7; ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-2/102; Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 257; Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 57, 66-67, 101; Eyüp Durukan, *Günlüklerde Bir Ömür-III Çanakkale'den Mondros'a*, (Haz: Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s. 199.

28 ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-23/2.

29 Kemah boğazında çalışan ikinci amele taburundaki firar olaylarından dolayı 325 olan tabur mevcudu 250 nefere inmişti. ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/10; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 150-157.

30 Yaralanma veya bir hastalık nedeniyle bir süreliğine izinli sayılan erler izin süreleri bittiği halde izinlerini yasal veya yasal olmayan yollarla uzatmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle hava değişimine gönderilen erlerin büyük çoğunluğu cepheye bir daha dönmediğinden bunlar da fark edilmeden fırarîler arasına giriyordu. Hans Kannengisser Pasha, *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*, (Çev. Ege Çınar Arcan), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 250-252.

31 Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kült. Yay., İstanbul, 2015, s. 267-270; Hans Kannengisser Pasha *a.g.e.*, s. 250-252.

ordunun büyük kayıplar vererek geri çekilmesi gelir. Türk ordusunun üstün Rus kuvvetleri karşısında büyük kayıplar vererek geri çekilmesi ile ordunun moral ve motivasyonu büyük oranda kaybolduğundan bu geri çekilmeler esnasında yaşanan kargaşa ve panik ortamından faydalanan bazı erler, birliklerinden kaçarak cephe gerisindeki köylere sığınırldı.³² Özellikle Erzurum, Trabzon, Bayburt ve Erzincan gibi büyük yerleşim yerlerinin Rus işgaline uğramasıyla bölge halkı, kitleler halinde Anadolu içlerine doğru göç etmeye başladı.³³ Halkın kitleler halinde geriye göç ettiği bu dönemde ailelerinin hayatından endişe duyan kimi askerler, halk arasına karışarak kolayca firar ediyordu.³⁴ Büyük kargaşanın yaşandığı bu dönemlerde geriye sevk edilen hasta ve yaralı askerler dahi firara yelteniyordu. Nitekim Erzurum'un düşmesiyle Erzincan'a sevk edilen 18.000 hasta ve yaralının yaklaşık 6.000'i Erzincan ovasındaki köylere dağılmış ve bilahare memleketlerine firar etmişlerdi.³⁵

Bölgenin düşman işgaline uğramasıyla çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan yöre halkı, çok ağır şartlarda altında ülkenin içlerine doğru göç etmeye başladı. Nakliye yolları ve vasıtalarının oldukça yetersiz olduğu bu dönemde muhacir halkın önemli bir kısmı açlık, salgın hastalıklar ve aşırı soğuklar nedeniyle hayatını kaybediyordu.³⁶ Ailelerinin hayatları hususunda endişe ve kaygıya kapılan kimi askerler, ailelerinin akıbetini öğrenebilmek için birliklerinden firar ediyordu.³⁷ Aile kaygısı ile firar etmek, dönemin yargısı tarafından da geçerli bir sebep olarak görülmüş olacak ki aile kaygısı ile cepheden kaçanların idam cezaları 12 aylık mahkûmiyete dönüştürülüyordu.³⁸

Askerlerin ailelerine yönelik ekonomik kaygıları da firarların nedenleri arasındaydı. Ekonomik bakımdan zor günler geçiren Osmanlı Devleti, ihtiyaç sahibi asker ailelerine yaptığı yardımları savaş süresince devam ettiremedi. Özellikle "muinsiz" yani askere alındığı zaman geride ailesine bakacak kimsesi olmayan ailelere yapılan yardımların kesilmesi, askerlerin ailelerine yönelik kaygısını arttırarak firarları tetikliyordu. Bunu engelleyebilmek için asker ailelerine yapılan yardımların kesilmesine neden olanlar, firarları kolaylaştırmak suçlamasıyla yargılanmaya başlandı.³⁹

Cephedeki firarların bir başka nedeni de askerin uzun süre yeme-içme ve giyim gibi en temel ihtiyaçlardan yoksun kalmasıdır. Oysa devletler, silahaltına

32 Guze, *a.g.e.*, s. 86; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 279-280; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 11-12; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 110.

33 Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 65-66.

34 Bu geri çekilmeler esnasında ordudan yaklaşık 50.000 askerin firar ettiği tahmin edilmektedir. Bkz. Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 184; Hans Guhr, Guhr, *a.g.e.*, s. 29-30; Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 178; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 279-280.

35 Tevfik Sağlam, *a.g.e.*, s. 27.

36 Hafız Hakkı Paşa, *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, (Yay. Haz: Murat Bardakçı) Türkiye İş Bankası Kül. Yay., İstanbul, Mart 2020, s. 95, 100; Tevfik Sağlam, *a.g.e.*, s. 51.

37 Guze, *a.g.e.*, s. 86; Hans Guhr, *a.g.e.*, s. 106; Mehmet Bilgin, *A.g.t.*, s. 438.

38 BOA, İ.DUİT, 109-67.

39 BOA, DH.HMŞ., 23/124; Şenol Çöklü, *a.g.e.*, s. 53.

aldığı askerlerin temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılamakla mükelleftir. Bu hususta devlet ile kişiler arasında bir nevi zımnî sözleşme bulunur. Devletlerin yükümlülüklerini yerine getirememesi, kişilerin bu zımnî sözleşmeye olan bağlılıklarını zayıflatır. Bu durum firarların haklı gerekçesini oluşturur.⁴⁰ Muharebelerin başından itibaren orduda baş gösteren iaşe sorunu, her geçen gün daha da büyüyerek çözümü imkânsız bir soruna dönüşmüştü. Bu nedenle ordu, bir yandan üstün düşman kuvvetlerine karşı mücadele ederken bir yandan da açlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca bölgedeki ağır kış koşullarına rağmen erlerin önemli bir kısmı kışı yaz elbisesi ile geçirmek zorunda kalmıştı. Ayakkabı eksikliği ise ordunun genelini için büyük bir sorundu.⁴¹ Ordudaki elbise ve donatım eksikliği, zorlu kış şartlarında askerlerin donarak veya hastalanarak savaş dışı kalmasına neden oluyordu.⁴² Nitekim askerlerin içinde bulunduğu içler acısı durumu Ali Rıza Eti, hatıratında şu şekilde aktarmaktadır. *“Zavallı askerler kiminin sırtında hiçbir şey yok, kiminin ayağı çıplak, insanın ciğerinin parçalanmaması imkânsız”*⁴³

Muharebeler süresince ordudaki beslenme ve donatım eksikliği hastalıklara adeta davetiye çıkarıyordu. Nitekim muharebelerin başlamasından kısa süre sonra orduda salgın hastalıklar baş göstermiş ve bu salgınlar ordu geneline yayılarak ordunun önemli bir kısmını savaş dışı bıraktı.⁴⁴ Dolayısıyla ordudaki beslenme ve donatım eksikliğinin yarattığı sorular, ordunun moral ve disiplinini bozmuş ve bu durum ordudaki firarları arttırmıştı.⁴⁵

Ordudaki subay sınıfının erlerle olan ilişkileri de firarları etkiler. Zira subay sınıfının erlere gösterdiği ilgi ve alaka, erlerin komuta kademesine olan güven ve sadakati arttırır. Özellikle tecrübeli ve yetkin kumandanların askerlerle kurduğu güçlü bağ firarları önlemede oldukça etkili olur. Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerle omuz omuza savaşan Alman komutan Hans Guhr, bu hususla ilgili olarak şu tespitite bulunmaktadır:

*“Türkler hiçbir zaman korkaklık gösterdikleri için askerden kaçmazlar, aksine muharebe olduğu zaman Kurandaki “Cennet kılıçların gölgesindedir.” Sözüünü hatırlayarak aslanlar gibi dövüşürler. Bana göre firar daima subayların birliklerine gösterdikleri ilginin en güvenilir göstergesiydi.”*⁴⁶

Ancak Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce ordudaki tecrübeli subay takımını emekli etmesiyle Türk komuta kademesi askerî bilgi ve tecrübeden yoksun kaldı. Bu durum ordunun sevk ve idaresinde

40 Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 267-268. Halil Ataman, *a.g.e.*, s. 61; Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 351.

41 *BDHTH Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 222.

42 Tevfik Sağlam, *a.g.e.*, s.125-127.

43 Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 63.

44 Tevfik Sağlam, *a.g.e.*, s. ; 67; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 184.

45 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 351; Guze, *a.g.e.*, s. 53, 84, 86; Vasfi Şensöz, *a.g.e.*, s. 105, 107; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 118; Mehmet Bilgin, *A.g.t.*, s. 303, 320; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186-187; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 12-13.

46 Hans Guhr, *a.g.e.*, s. 107.

büyük sorunlara yol açtığı gibi ordunun komuta kademesine olan güveni de zayıflatmıştı.

Ordudaki eğitim ve disiplin durumu da firarları etkiler. Seferberliğin ilanıyla birlikte silahaltına alınan erler oldukça kısa bir talim ve terbiyeden sonra cepheye gönderilirdi. Ancak talimgâhlardaki eğitim ve talimlerde ehil olmayanlar tarafında ve eksik silah ve teçhizatla yapılmaya çalışılıyordu. Ordudaki acil asker ihtiyacı nedeniyle acemi erler oldukça kısa bir eğitimden sonra birliklerine sevk edildiğinden ordu, genellikle henüz eğitimlerinin başında olan acemilerle takviye edilirdi.⁴⁷ Yeterli eğitim görmeden cepheye sürülen bu acemi erler, en ufak bir zorluk karşısında firara yelteniyorlardı. Cephedeki firarların askerî talim ve terbiyedeki noksanlıktan kaynaklandığının anlaşılmasıyla, kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan asker kaçakları yeniden ordu talimgâhlara gönderilerek askerî talim ve terbiyeden geçirilirdi.⁴⁸

Savaş süresince ordunun insan gücü eksikliğini daha da derinleşmesini önlemek amacıyla Osmanlı devlet adamları, firarîleri cezalandırmak yerine onları geri kazanmaya çabalamışlardır. Firarî sayısının on binlerle ifade edildiği bir cephede firara neden olan temel sorunları ortadan kaldırmadan yalnızca ağır cezalarla firarları önlemeye çalışmak, ordunun zaten sınırlı olan insan kaynağını kendi eliyle heba etmekten başka bir işe de yaramazdı. Dolayısıyla firarîleri yeniden orduya dâhil edebilmek için sık sık af kanunları çıkarıldı.⁴⁹ Ancak firarîlerin cezalandırılmadan her defasında affedilmesi firara yeltenenleri daha da yüreklendiriyordu.⁵⁰

Düşman tarafından yapılan propaganda faaliyetleri de ordudaki firarları arttıran bir diğer faktördü. Rusların, Türk ordusunun savaşı kaybettiği ve savaşın kısa sürede kendi lehlerine neticeleneceğine dair propagandaları, Müslüman erlerin üzerindeki tesiri sınırlı olsa Gayrimüslim erler üzerindeki etkisi oldukça büyüktü. Zira bir süreden beridir Osmanlı toplumunda aidiyet sorunu yaşayan Ermeniler, bu propaganda faaliyetlerinin tesiri ile fırsat buldukça firar ederek Ruslara iltihak etmişlerdir.⁵¹

47 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 256; Guze, *a.g.e.*, s. 51-51, 61; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 88-89; *BDHTH Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 222.

48 BOA, DH.EUM. 6.Şb, 41-21; ATASE Arşivi, *BDH*, 2911-459-77/23, 77/24, 77/38, 77/39, 77/54; ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-2/55, 2/57, 2/81; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/26; ATASE Arşivi, *BDH*, 2877-311-3/11, 3/12; ATASE Arşivi, *BDH*, 2797-15-4; ATASE Arşivi, *BDH*, 2880-322-5-2.

49 Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları esnasında askerlik hizmetinden kaçanları yeniden seferber edebilmek için savaş öncesinde yani 6 Ağustos 1914'te genel af ilan edildi. Firar olaylarının had safhaya ulaştığı 1915 yılı yazında (Rumi: 15 Haziran 1331) ise yeni bir af kanunu çıkarıldı. Savaş yıllarında çıkarılan son genel af ise Temmuz 1918 tarihindeydi. Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 328; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 147; Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 35.

50 ATASE Arşivi, *BDH*, 2911-459-77/43; *Erkân-ı Harp Binbaşı Hidayet*, *a.g.m.*, s. 11-12.

51 Guze, *a.g.e.*, s. 64.

Savaşın beklenenden uzun sürmesi, ağır yaşam koşulları, ölüm korkusu ve aile özlemi gibi nedenler de firarların nedenleri arasındaydı.⁵² Bölgenin sarp ve dağlık coğrafyası da firarîlerin takip ve yakalanmasını zorlaştırıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti, uzun süreden beri bölgede denetim ve güvenliği tam olarak sağlayamıyordu. Muharebelerin başlamasıyla birlikte cephe gerisindeki güvenlik zafiyeti daha büyüdüğünden bu bölge, firarîler için yaşamlarını rahatça sürdürebilecekleri doğal bir sığınağa dönüşmüştü.

Yukarıda bahsedilen tüm bu sebepler, halkın nazarında da hafifletici sebepler olarak görülmüş olacak ki bölge halkı, firarîleri koruyup kollamakta sakınca görmemiştir. Asker kaçakları üzerinde toplumsal baskının bulunmaması hatta bunların korunup kollanması, cephedeki firarîleri daha da arttırmıştı.⁵³

3. Firarîleri Önlemeye Yönelik Çaba ve Gayretler

Muharebelerin başından itibaren cephede baş gösteren firarî hadiseleri her geçen gün daha da artarak önü alınamaz boyutlara ulaştı. Ordudaki firarîleri engelleyebilmek için gerek cephe gerekse cephe gerisinde birtakım tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardı. Cephedeki firarîleri önleyebilmek amacıyla kolordular bünyesinde Süvari İnzibat Birlikleri teşkil edildi.⁵⁴ Ancak bu birliklerin sayısı yetersiz olduğundan özellikle geri çekilmeler esnasında yaşanan toplu firarîleri engellenemiyordu. Dolayısıyla firarîler büyük bir engellemeyle karşılaşmadan en yakın köylere sığınıyorlardı. İnzibat birliklerinin yetersiz kaldığı dönemlerde Teşkilat-ı Mahsusa efradından da faydalanılarak köylere dağılmış olan firarîler yakalanarak yeniden birliklerine sevk edildi.⁵⁵ Cephe gerisinde biriken firarîleri yakalanabilmesi için ise tümenlerin gerilerinde karakollar teşkil edildi. Bu karakollar arasında da devriyeler tertip edilerek firarîlerin yakalanmasına çalışıldı.⁵⁶

Cephe gerisindeki firarîlerin daha gerideki şehir ve kasaba merkezlerine girişlerini engelleyebilmek için de şehir ve kasabaların girişlerine inzibat erleri yerleştirildi.⁵⁷ Cephedeki firarîlerin artmasıyla birlikte özellikle kırsal bölgelerde başıboş dolaşan asker kaçaklarının yakalanabilmesi için Takip Müfrezeleri tertip edildi.⁵⁸ Bu müfrezelerin asker ihtiyacı ise alay ve müstakil taburlar bünyesinde bulunan daha çok 35 yaş üstü erlerden karşılandı.⁵⁹ Bir zabitanın uhdesinde teşkil edilen bu müfrezelerin asker mevcudunun yetersiz kaldığı dönemlerde, Jandarma kıtalarından takviye alınırdı.⁶⁰

52 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 369; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 1314 ; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 284.

53 Guze, *a.g.e.*, s. 86; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186.

54 Yalnızca firarîlerin takip edilerek yakalanması ile işgal edecek bu Süvari takımları, ilk olarak Erzincan'da teşkil edildi. ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-23/1, 2, 3.

55 Tevfik Salim, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik", *Askeri Mecmua*, c. VI, S. 97, İstanbul, 1335, s. 494.

56 Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 103.

57 Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 125.

58 Tevfik Salim, *a.g.m.*, s. 494.

59 ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3.

60 ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-23; ATASE Arşivi, *BDH*, 3031-26-18; 3036-42-1/239, 1/243,

Ülkenin iç bölgelerinde yani mülki idarenin vali ve mutasarrıfların uhdesinde olduğu bölgelerde ise firarîler, Jandarma tarafından yakalanırdı. Ancak harbin başından itibaren Jandarma bünyesinde bulunan genç personelinin ordu emrine verildiğinden cephe gerisinde biriken asker kaçaklarının takip ve yakalanmasında büyük zorluklar yaşandı. Budan dolayı 6 Haziran 1332'de vilayet ve müstakil sancaklara gönderilen tebligatla yalnızca firarîlerin yakalanması ile iştilal edecek takip kolları teşkil edilmeye başlandı. Sabit Jandarma birliklerinden personel desteği sağlanarak oluşturulan Seyyar Jandarma birlikleri sayesinde firarîler ve firarîlerin sebep olduğu eşkıyalık olaylarının önüne geçilmeye çalışıldı. Süvari olarak tertip edilen bu müfrezelerinin silah ve teçhizatı ise Harbiye Nezareti tarafından karşılanırdı.⁶¹

Seyyar Jandarma birlikleri sayesinde özellikle firarîlerin yoğun olarak bulunduğu yol ve geçitlere devriyeler tertip edilerek birçok firarî yakalandı. Bu devriyeler esnasında zaman zaman firarî çetelerle çatışmalar yaşandı ve bu çatışmalar esnasında her iki taraftan çok sayıda kayıp verdi.⁶² Firarîlerin yakalanması hususunda en büyük sorun, jandarma elindeki genç ve dinamik personelin ordu bünyesine alınmış olmasıydı. Dolayısıyla jandarma efradının büyük bölümü orta yaş ve üzeri kişilerden oluşuyordu. Jandarmanın elinde bulunan silah ve teçhizat da oldukça yetersizdi. Asker kaçaklarının elinde orduda iken kendilerine verilen mavzer gibi ağır piyade tüfekleri bulunurken jandarmanın elinde ise şınayder marka hafif piyade tüfekleri bulunuyordu.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen firarîlerin daha sıkı takibi için çeşitli önlemlere başvuruldu. Firarîlerin yakalanması için teşkil edilen kolluk kuvvetlerini teşvik amacıyla firarîlerin yakalanmasında yararlılık gösterenler mükâfatlandırılmaya başlandı. Jandarma tarafından yakalanan her silahsız firarî için maaşlarına ek olarak 50'şer kuruş, her silahlı firarî için de 100'er kuruş mükâfat verilmeye başlandı. Takip ve çatışma esnasında yararlılık gösterenler de yine ise maaşları nispetinde nakdi mükâfat verilir veyahut çeşitli şekillerde taltif edilirdi.⁶³

Firarîlerin yakalanabilmesi için alınan bu askerî tedbirlerin yanında halka da bazı sorumluluk ve yükümlülükler getirildi. Firarîlerin görüldükleri yerde ihbar edilmesi, hatta köy ve kasabalarda başıboş dolaşan firarîlerin muhtar veya ihtiyar heyeti tarafından yetkili mercilere bildirilmesi gibi biz dizi yükümlülük getirildi. Yükümlülüklerini yerine getirmeyen askerî ve sivil makamlara bilerek firarîlere yardım etmek veya vazifesinde zafiyet ve noksanlık göstererek firara neden olmak suçlamalarıyla yargılanmasına başlandı.⁶⁴ Ayrıca

1/244, 1/246, 1/250, 1/252, 1/253, 1/257, 1/260.

61 ATASE Arşivi, BDH, 2293-38-20/1; ATASE Arşivi, BDH, 2883-336-14/10, 16-4.Guze, a.g.e., s. 86; Cengiz Mutlu, a.g.e., s.133-134.

62 BOA, DH.EUM. 3.Şb, 15 - 3,

63 BOA, DH.EUM.6.Şb, 8/5.

64 Vazifesinde zafiyet göstererek firarlara neden olanlar Askeri Ceza kanununun 102. Maddesine göre yargılanırken Bilerek firarlara neden olanlar ise 12 Ağustos 1914 tarihli Mükellefiyeti

halkı, firarîlerin yakalanmasına teşvik etmek amacıyla yakalanarak orduya teslim edilen her asker kaçağı için 5 Osmanlı lirası ödül vaat edildi. Böylece her Osmanlı vatandaşı sürece dâhil edilerek firarîlerin halk arasında rahatça dolaşmasının önüne geçilmeye çalışıldı.⁶⁵

Alınan tedbirlerle bir yandan firar edenlerin yakalanması için çalışırken bir yandan da cepheden firar edecekleri engelleyebilmek için bazı tedbirler alındı. Firarların önü almak için ihtiyaç sahibi asker ailelere yapılan nakdî yardımlar kesildiği gibi firarîleri himayeye çalışanlar da buldukları bölgelerden tehcir edilmesi ve bunların hanelerinin yıkılması ve mallarının müsadere edilmesi gibi oldukça ağır tedbirlere başvuruldu.⁶⁶ Özellikle düşman tarafına firar ettiği anlaşılan firarînin ailesi 3. Ordu kumandanlığının emriyle tehcire tabi tutulurdu. Ancak oldukça sert ve ağır olan bu tedbirler kısa süre sonra tehir edildi.⁶⁷

Firarların önlemeye yönelik faaliyetlerden biri de firarîlerin damgalanması uygulamasıydı. Özellikle de mükerrer firarların önü geçmek amacıyla 3. Ordu Kumandanı Mehmed Vehib Paşa emriyle yakalanan asker kaçaklarının damgalanmasına karar verildi. Böylece halk arasına karışan firarîler kolayca ayırt edilerek yakalanabilecekti. Bu amaçla kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan firarîler birliklerine gönderilmeden önce Ahz-ı Askeri Şubeleri tarafından damgalanarak birliklerine sevk edilmeye başlandı.⁶⁸

Damgalama işlemi içi hazırlanan kimyasal karışım sağlık personeli tarafından firarînin sol el üstüne ve el bileğinin 5 cm. altına iğne ile yaklaşık 6 cm.'lik bir Arapça F (ف) harfi dövme şeklinde işlenecekti. Bu harfin altında firarînin mensup olduğu bölük, alay mahreci ve kıtası da yer alacaktı. Böylece halk arasına karışan firarîler kolayca tanınarak yakalanabilecekti. Her Osmanlı vatandaşına da damgalanmış firarîlerin kolluk kuvvetlerine ihbar edilmesi yükümlülüğü getirilerek firarîlerin halk arasında kolayca dolaşmasının önüne geçilmeye çalışıldı. Nitekim bu uygulama ile çok sayıda firarî damgalanarak birliklerine sevk edilmeye başlandı.⁶⁹

Askeriye Kanununun (Mükellefiyeti Askeriye Kanun-ı Muvakkat) 3. Maddesine göre yargılanırlardı. BOA, ŞD., 667/6; ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-4/5a.

65 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186.

66 ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/2, 2-3, 2/4, 2/6, 2/7; BOA, DH.EUM. 2.Şb, 5/6; BOA, DH.MB..HPS., 154/49; BOA, DH. ŞFR., 459/74.

67 BOA, DH.EUM.ADL., 48/11.

68 ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/2, 2-3.

69 Damgalanma esnasında Üçüncü Ordudaki Kafkas alayları ile diğer ordulardaki aynı numaralı alayları birbirlerinden ayırmak için yeni bir tebligat yayınlanarak 3. Orduya mensup firarîlere yapılacak damgalarda alay rakamının sol tarafına Kafkas Ordusuna ait olduğunu belirtmek üzere bir K harfinin eklenmesi, firarî topçu neferi ise bölük rakamının sol tarafına T harfi, Makineli tüfek bölüğü neferi ise M harfi, Sıhhiye Neferi ise S, telgraf neferi ise T, istihkâm neferi ise I, Süvari neferi ise Su, Fırka karargâhında ise F, kolordu karargâhından ise K, Ordu karargâhında ise Or, Seyyar hastaneden ise S, Menzil den ise L, Nakliyeden ise N, Depo kıtaatından ise D, hücum bölüğünden ise H, Tayyare bölüğünden ise TE, Avcı taburundan ise Av, Amele taburundan ise A harfi eklenecekti. ATASE Arşivi, BDH, 3047-83-1, 1-1, 1/4, 1/6, 1/26, 1/27, 1/28; ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/8, 4/5.

Bir yandan cephedeki firarların önüne geçmeye yönelik tedbirler alınırken bir yandan da silahaltına alınamayan yani “*bakaya*” durumunda olanların yakalanabilmesi için de son derece sert tedbirler alınmaya başlandı. Zamanında silahaltına alınmayan veya hava değişimi ile bir süreliğine izin verilen ancak izin süreleri dolduğu halde birliklerine dönmeyenler de tıpkı firarilerde olduğu gibi kolluk kuvvetleri tarafından yakalanarak bağlı oldukları Ahz-ı Askeri Şubelerine teslim edilir ve buradan da ordu talimğâhlarına yollanırdı.⁷⁰

Firarları önlemeye yönelik bir diğer tedbirde firarîlerin özellikle de mükerrer firarîlerin yargılanması ve bunlara verilen cezaların ertelenmeden tatbik edilmesi idi. Aslında firarîlere verilecek cezalar kanunda en ağır şekilde yerini bulmuştu. Ancak bölgedeki büyük firarî kitlesinin yargılanması ve bunların tümüne ölüm cezası verilmesi pratikte pek de mümkün değildi.⁷¹ Zira 3. Ordu bölgesinde firarî asker sayısı oldukça yüksekti ve bu denli büyük bir kitlenin idama mahkûm edilmesi pratikte mümkün değildi. Ayrıca yakalanan her firarînin cezalandırılması da ordunun asker ihtiyacının had safhada olduğu bir dönemde ordunun insan gücünü tüketmekten başka bir işe yaramayacaktı. Bu bakımdan yakalanan firarî ve bakayalar öncelikle Divan-ı harbe verilmeksizin doğrudan birliklerine sevk edilirdi.⁷² Ancak artan firar hadiselerini önünü alabilmek için özellikle mükerrer firarî olup eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlar, Divan-ı harplerde yargılandı. Hatta bazıları idama mahkûm edildi.⁷³

Tüm bu önlemlere rağmen cephe gerisinde külliyetli miktarda asker kaçağı birikmişti.⁷⁴ Kahir ekseriyeti silahlı olan firarîler, yaşamlarını idame ettirebilmek çeteler oluşturarak gasp, soygun ve eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdi.⁷⁵ Daha çok etnik ve dinî ortaklık temelinde oluşturulan bu çeteler özellikle kırsal bölgelerde ciddi asayiş olaylarına sebep oldular.⁷⁶ Asker kaçaklarının bu faaliyetleri yalnızca bölge halkı değil aynı zamanda ordunun geri hizmetlerini de olumsuz etkiliyordu. Zira asker kaçaklarından meydana

70 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 211.

71 Divan-ı harplerde yargılanan firarîler en ağır ceza olan idam cezası ile yargılanırlardı. ATASE Arşivi, *BDH*, 2883-336-16/14; BOA, DH.EUM. 6.Şb, 8/5.

72 Erkânı Harb Binbaşısı Hidayet, *a.g.m.*, s. 11-12.

73 İdama edilenlerin büyük çoğunluğu mükerrer firarî olup eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlardı. Artan firar hadiselerinin önüne geçmek için bazı firarîler halka açık alanlarda kurşuna dizilmişlerdir. ATASE Arşivi, *BDH*, 2883-336-16/17; Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı, *a.g.e.*, s. 24, 30; Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 90-91.

74 1916 yılı sonlarına doğru cephe gerisinde biriken firarî sayısı 3. Ordunun muharip gücünden çok daha fazlaydı. Zira bu dönemde ordu mevcudu yaklaşık 30.000 civarında iken cephe gerisinde biriken firarî sayısı yaklaşık 50.000 civarındaydı. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, Aralık 2003, s. 191.

75 ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/22; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/24; Guze, *a.g.e.*, s. 86; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 17-18.

76 ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/11; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3-3, 3-4; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 269; Guze, *a.g.e.*, s. 86-87; Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 23.

getirdiği bu çeteler, denetimden uzak yol güzergâhı ve geçitlerde ordunun nakliye kollarına baskınlar düzenleyerek ordunun bütünleme hizmetlerinin aksamasına da neden oluyorlardı.⁷⁷

Cephe gerisindeki eşkıyalık faaliyetleri hem Müslüman hem de Gayrimüslim firarîler tarafından da yapılıyordu. 3 Ağustos 1914 tarihi ile 28 Şubat 1917 tarihleri arasında firarî eşkıyalık faaliyetlerine katılan Müslim ve Gayrimüslim firarîlere ait istatistik cetveli incelendiğinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Gayrimüslim sayısı 1.166, Müslüman sayısı da 1.390 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Gayrimüslim oranının yaklaşık %46 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Gayri Müslim askerlerin ordudaki oranı hesaba katıldığında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Gayrimüslim oranın oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸

Tablo 2: 3 Ağustos 1914-28 Şubat 1917 Tarihleri Arasında Eşkıyalık Faaliyetinde Bulunan Firarîlere Ait İstatistik Cetveli

Yakalanabilenler			Yakalanamayanlar		
Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1.275	1.144	2.419	115	22	137
Genel Toplam: 2.556					

Kaynak: ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24

Gerek cephe gerekse cephe gerisinde alınan tüm bu tedbirlere rağmen firarîlerin yakalanmasında istenilen başarı edilmedi. Buna rağmen özellikle muharebelerin nispeten durulduğu dönemlerde asker kaçaklarının yakalanmasına yönelik faaliyetlerin hız kazandığından bu dönemlerde çok sayıda firarî ele geçirilerek cepheye gönderildi.⁷⁹ Ancak bilhassa 1916 yılı başından itibaren başlayan Rus taarruzları neticesinde cephe hattında orduda toplu firarlar baş gösterdi. Önu alınamayan bu firarlar neticesinde ordunun mevcudu bir türlü istenilen seviyeye çıkarılamadı.⁸⁰

77 Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 104; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 145; Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 8. Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 139.

78 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24.

79 Yakalanan firarî sayısı için Tablo 1'e bakınız.

80 Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 117.

Sonuç

Harbin başından itibaren Türk ordusunda firarî askerler sorunu baş göstermiştir. 3. Ordu Askeralma sınırları içinde yer alan Rum ve Ermeni nüfusun kahir ekseriyeti ise harbe iştirak etme hususunda pek de istekli davranmadılar. Hatta bu hususta büyük bir direnç gösterdiler. Silahaltına alınanlar ise fırsatını buldukça ya Rus ordusuna iltihak ederek Türklere karşı savaşmakta ya da cephe gerisine firar ederek bölgedeki isyan hareketlerine katılarak ülkenin içi güvenliğini tehlikeye atacak faaliyetler içinde bulundular.

Silahaltına çağırılma hususunda Müslüman Anadolu halkı iyi bir yanıt vermişti. Ancak 2. ve 3. Ordu Askeralma sınırları içinde yer alan Müslüman nüfusun hatırı sayılır bir kısmı aşiretlerden oluşuyordu. Bu aşiretler ise hukuken olmasalar dahi fiilen askerlikten muaf tutulduklarından bölgedeki insan gücünden tam anlamıyla istifade edilemedi. Nitekim seferberliğin ilanıyla birlikte başlayan celp işlemlerinde başarı elde edilemediğinden ordunun insan gücü bir türlü istenilen seviyeye çıkarılamadı.

Muharebelerin başlamasıyla birlikte üstün düşman kuvvetine karşı mücadele eden Türk ordusu, mevcudunun önemli bir kısmını firarlar nedeniyle kaybetti. Özellikle Sarıkamış yenilgisinden sonra başlayan Rus taarruzları neticesinde Erzurum, Trabzon, Bayburt ve Erzincan gibi önemli kentlerin düşmesi ile ordunun maneviyatı büsbütün bozulmuş ve cephedeki firar hadiseleri endişe verici boyuta ulaştı.

Cephedeki firarlar neticesinde ordunun insan gücünün büyük oranda zaafa uğradığı gibi cephe gerisinde biriken asker kaçakları ülkede, ciddi bir iç güvenlik zafiyeti doğurdu. Ordudaki asker ihtiyacının had safhada olduğu bir dönemde, ordunun bir kısmının iç güvenliğin korunması için ayrılması var olan asker ihtiyacının daha da arttırdı. Netice itibarıyla Kafkas Cephesi'nde önü alınamayan firarlar nedeniyle ordunun insan gücü her geçen gün daha azaldı. Bu durum ordunun muharebe gücünü olumsuz etkileyerek harbin neticesini doğrudan etkiledi.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

ATASE Arşivi

ATASE Arşivi, BDH, 2293-38-20/1.

ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/2, 2/3, 2/4, 2/6, 2/7, 2/8, 4/5, 15-4.

ATASE Arşivi, BDH, 2829-105-1/23, 2/6, 2/35, 2/55, 2/57, 2/78, 2/81, 2/102, 2/161, 2/167, 2/129, 22, 23, 23/1, 23/2, 23/3.

ATASE Arşivi, BDH, 2863-246-3, 3/3, 3/4, 3/11, 3/7, 3/20, 3/22, 3/24, 3/26, 3/30, 3/33, 3/38, 3/40, 3/41, 3/49.

ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/11, 3/12, 3/24, 3-40.

ATASE Arşivi, BDH, 2880-322-5-2, 11/1, 13, 13-1.

ATASE Arşivi, BDH, 2883-336-14/10, 16/4, 16/14, 16/17.

ATASE Arşivi, BDH, 2911-459-77/23, 77/24, 77/25, 77/26, 77/28, 77/32, 77/36, 77/38, 77/39, 77/40, 77/42, 77/43, 77/44, 77/45, 77/54.

ATASE Arşivi, BDH, 3031-26-1, 5/2, 26-18.

ATASE Arşivi, BDH, 3036-42-1/111, 1/239, 1/243, 1/244, 1/246, 1/250, 1/252, 1/253, 1/257, 1/259.1/260.

ATASE Arşivi, BDH, 3047-83-1, 1/1, 1/4, 1/6, 1/26, 1/27, 1/28.

ATASE Arşivi, BDH, 3063-40-35, 44, 48.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH.EUM, 6.Şb, 38/36.

BOA, DH.EUM., 2.Şb, 5/6.

BOA, DH.EUM., 3.Şb, 15/3.

BOA, DH.EUM., 6.Şb, 41/21.

BOA, DH.EUM., 6.Şb, 8/5.

- BOA, DH.EUM.ADL., 48/11.
BOA, DH.EUM.MTK., 80/54.
BOA, DH.HMŞ., 23/124.
BOA, DH.İ.UM.EK., 21/71.
BOA, DH.MB..HPS., 154/49.
BOA, DH.ŞFR., 459/74.
BOA, DH.ŞFR., 592/52.
BOA, İ.DUİT, 109/67.
BOA, ŞD., 667/6.

II. Kitaplar

- ATAMAN, Halil, (Haziran 2011). *Harp ve Esaret "Doğu Cephesi'nden Sibirya'ya"*, (Haz. Ferhat Ecer), İstanbul.
- AYIN, Faruk, (1994). *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BELLEN, Fahri, (1964). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, C. I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay.
- BİLGİN, Mehmet, (2015). *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Sol Kanat Muharebeleri (1914-1915)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- MÜLÂZİM-I SANÎ SİVASLI HAKKI, (2015). *Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı'nın Günlüğü, Çanakkale'den Kafkasya'ya'nın Günlüğü, Çanakkale'den Kafkasya'ya*, (Yay. Haz. Sevilay Özer), Sivas.
- ÇÖKLÜ, Şenol, (2014). *Birinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Askere Alma Sistemi (Ahz-ı Asker)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- DURUKAN, Eyüp, (2011). *Günlüklerde Bir Ömür-III Çanakkale'den Mondros'a*, (Haz: Murat Uluğtekin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay.
- ERİCKSON, Edward J., (Aralık 2003). *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ETİ, Ali Rıza, (Ekim 2019). *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915*, (Hazırlayan: Gönül Eti), İstanbul: İş Bankası Kül. Yay.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, (1993a). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, C. I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, (1985). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik "X ncu Cilt"*, Ankara: Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay.
- GUZE, (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (Çev. Yarbay Hakkı [Akoğuz]), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.
- GÜLSOY, Ufuk, (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul: Timaş Yay.
- HAFIZ HAKKI PAŞA, (Mart 2020). *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, (Yay. Haz. Murat Bardakçı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay.
- GUHR Hans, (Şubat 2016). *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: İş Bankası Kül. Yay.
- HANS KANNENGISSER PASHA, (2015). *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*, (Çev. Ege Çınar Arcan), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- LARCHER, Maurice, (2010). *Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri-Kafkas Harekâtı*, (Çev. Can Kapyalı), İstanbul.
- MUTLU, Cengiz, (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- SAĞLAM, Tevfik, (1941). *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmetler*, İstanbul.
- SANDERS, Liman Von, (Mayıs 2011). *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen) 2. Baskı, İstanbul.
- ŞENSÖZEN, Vasfi, (2013). *I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları*, (Yay. Haz. Saro Dadyan), İstanbul: Okyanus Yay.
- YALÇIN, Hatice, (2008). *Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZÜRCHER, Erik Jean, (Ağustos 2009). *Savaş, Devrim ve Ulusallaşma; Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*, (Çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yay.

III. Makaleler

- ARSLAN, Mehmet, (2015). "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, (100. Yıl Özel Sayısı), Yıl 13, S. 18, ss. 219-248.
- HİDAYET (Erkân-ı Harp Binbaşı), (1 Nisan 1335). "Harbi Umumide Osmanlı Kafkas Cephesi", *Mecmua-i Askeriye*, C. 1, S. 1, s. 7-26.

TEVFİK SALİM, (Mütekaid Doktor Tümğ.), (1 Haziran 1335). "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik", *Askeri Mecmua*, c. VI, S. 97, ss. 487-504.

YAŞAR, Hakan, (2016). "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firarî Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, ss. 5-41.

Extended Abstract

Since the establishment of the Caucasus Front, the problem of escaped soldiers had arisen in the Turkish army. Most of the Rum and Armenian populations within the 3rd Army recruitment boundaries showed great resistance in this regard. Those who were recruited, as they had the opportunity, either participated in the Russian army and fought against the Turks or deserted behind the front lines, endangering the internal security of the country by participating in insurgency actions in the region.

Deserters in the army, of course, were not made up solely of non-Muslims. Escapees were also frequent among Muslim soldiers. Especially during the retreat, panic and turmoil would have caused mass desertions. Therefore, thousands of fugitives had accumulated behind the front. In fact, from the beginning of the battles until February 28, 1917, the number of deserted soldiers had been identified as 194,565. Of this, 160,251 were deserters and 34,314 were draft evasion cases. Of the deserters, 140,894 were Muslim, 19,357 were non-Muslim, while, of the draft evasion cases, 27,117 were Muslim and 7,197 were non-Muslim. According to this data, the proportion of non-Muslims among deserters is about 12%, while the proportion among the draft evasion cases is about 21%. The high proportion of Non-Muslims in draft evasion cases clearly shows that the Non-Muslim citizens had not shown sufficient interest in taking part in the mobilization. Part of the reason why the number of deserters on the front line is so high is that there are so many duplicate desertions in the army. Since the penalties for the deserters were not practically enforced, the deserters, who were captured and handed over to their troops, were on the run again. The high number of deserters in the army who tried to escape more than one naturally caused the total number of deserters.

The desertion cases that had been occurring in the Turkish army since the beginning of the battles had increased even more and reached serious proportions during the periods when the army could not resist the superior enemy forces and was forced to retreat. Some of the army's deserters were non-Muslim soldiers. Some of the non-Muslim soldiers, including Rum and Armenian mostly, had joined directly into the Russian army and even fought against the Turkish army, joining volunteer Armenian battalions organized by

the Russians. Some of the non-Muslim deserters have fled the frontline, taking refuge in areas with particularly non-Muslim populations, endangering the country's security. As a result, Non-Muslim soldiers who had been accumulating behind the frontlines had been involved in extortion, robbery, and banditry by forming gangs, while behind the fronts supporting the rebellion movements caused by Rum and Armenian people to undermine the security of the state.

Escaping military duty in times of war was known as a disgraceful and embarrassing major crime in almost every culture especially in the culture of a "warrior nation" like the Turks. Indeed, the punishment for those who fled the front line at the time of the war was execution. Nevertheless, desertions in the Caucasus Front escalated day by day into an unassailable problem. After the Turkish army withdrew with large casualties in the face of superior Russian forces and the morale and motivation of the army were largely lost, some soldiers who had benefited from the panic and turmoil during the retreat were fleeing their troops and taking refuge in villages behind the front lines. As a result of the Russian attacks, especially after the defeat of Sarıkamış, and the fall of important cities such as Erzurum, Trabzon, Bayburt, and Erzincan, the morale of the army was disrupted. Especially during these retreats, the people of the region were forced to migrate into Anatolia in masses, causing the soldiers to worry about the lives of their families. Worried about the fate of their families, soldiers were deserting their troops.

Due to escalating desertions in the army, the Turkish army had lost a significant portion of its presence. Just as the unstoppable desertions at the front greatly weakened the army's manpower, the deserters accumulated behind the front, creating a serious internal security problem in the country. At a time when the need for soldiers in the army was at an extreme level, the separation of a part of the army for the protection of internal security increased the need for soldiers. As a result, the desertions that could not be prevented on the Caucasian Front caused the army's manpower to decrease day by day.